

Васілеўская А.С.

Метафарычныя намінацыі асобы ў аповесці У.Караткевіча “Дзікае паляванне караля Стаха”

Артыкул прысвечаны праблеме намінацыі дзеючых асоб у мастацкім тэксце. Вылучаюцца найбольш частотныя групы метафарычнага пераносу пры стварэнні вобразных намінацый герояў аповесці У.Караткевіча “Дзікае паляванне караля Стаха”, раскрываецца значэнне метафарычных намінацый ў кантэксце, асабліва ўвага надаецца індывідуальна-аўтарскаму ўжыванню метафар.

Намінацыямі ў мастацкім тэксце называюць усе абазначэнні асоб, што сустракаюцца ў творы: імёны ўласныя і агульныя, словы і словазлучэнні, звароты ў дыялогах і г.д. Такія найменні адыгрываюць важную ролю ў стварэнні вобразаў дзеючых асоб, рэалізацыі мастацкай задумы аўтара.

Выбар імені ў тэксце залежыць ад узросту, паходжання, сацыяльнага і іншага становішча, прафесійнай або грамадскай дзейнасці і г. д. суб’екта маўлення, а таксама ад адносін стваральніка маўлення да названай асобы. Разам з тым у працэс выбару імені ўключаецца і ўлік асаблівасцей названай асобы: яе узрост, паходжанне, сацыяльнае і іншае становішча і г. д., – а таксама ўлік адносін да суб’екта маўлення [1, с. 112-113]. Пад суб’ектам маўлення разумеецца аўтар намінацыі, той, хто даў імя асобе – прадмету маўлення.

У аповесці “Дзікае паляванне караля Стаха” часцей за ўсё стваральнікам маўлення выступае Андрэй Беларэцкі, ад імя якога вядзецца аповяд. Менавіта ён ужывае найбольшую колькасць намінацый, у якіх перадае свае адносіны да дзеючых асоб аповесці. Меншая частка асабовых намінацый выкарыстана ў простае мове персанажаў твора.

Вялікім выяўленчым патэнцыялам валодаюць метафарычныя асабовыя намінацыі, выкарыстаныя ў тэксце. Дзякуючы сэнсавай двухпланавасці, метафарычныя намінацыі не толькі называюць персанаж, даюць яму знешнюю характарыстыку, але адначасова і перадаюць адносіны да яго, ствараюць глыбокі псіхалагічны партрэт, выступаюць сродкам перадачы суб’ектыўных ацэнак. Таму выкарыстанне такіх найменняў з’яўляецца дастаткова частотным для аповесці (каля 20 % ад агульнай колькасці асабовых намінацый).

Мы вылучылі некалькі груп метафарычных тыпаў пераносу.

Самыя частотныя ў тэксце так званыя **зааморфныя** намінацыі, заснаваныя на параўнанні чалавека з жывой істотай (мы налічылі каля 30 ужыванняў): — *Хо!* — сказаў Варона. — *Ён мне даруе. Гэты кот, гэтае хамуіла* [2, с. 84]; “*Саромся, Алесь! – загрымеў ён. – Ты шчанюк... Зараз жа мірыся*” [2, с. 62]; “*Львяня!*” – пачуў я перарывісты голас Дубатоўка [2, с. 85]; *Відаць, Варона не звык атрымліваць адпор ва ўсёй ваколіцы. Я ведаў такіх ганарыстых індыкоў* [2, с. 62].

З пераносным значэннем у аповесці ўжываюцца назвы жывёл (*байбак, кот, свіння*), птушак (*сакол, галубочак, крумкач, лябедзік, варона*), насякомых (*гніда*), гадаў (*аспід*), іншых жывых істот (*смоўж, павук*): — *Смерці ёй зычыш! Сабакі зласлівыя, крумкачы! Прэч адсюль! Вон!* [2, с. 119]; “*Што вы ведаеце пра насільства? – кінуў я яму. – Што вы ведаеце, смоўж?*” [2, с. 108].

Нярэдка ў якасці вобразных намінацый У.Караткевіч выкарыстоўваюцца асабовыя назоўнікі, якія ў тэксце набылі метафарычнае значэнне: *каралева, ведзьма, рыцар, атаман* і інш.: *Белая каралева працягнула яму руку* [2, с. 73]; *Маўчы, ведзьма! І ты яе ў магілу звесці хочаш?* [2, с. 119].

Значна меншая частка асабовых намінацый заснавана на метафарычным пераносе нежывое – жывое, калі для абазначэння чалавека выкарыстоўваюцца назвы прадметаў:

кручок, камячок, ступа і інш.: *Але я вельмі непакоюся за вас. Вы павінны ведаць, суда тут няма. Гэта кручкі, гэта хлусы, гэта... дрэнныя і наскрозь прадажныя людзі* [2, с. 148].

Чатыры намінацыі заснаваны на параўнанні чалавека і расліны: **асінка, парастак, сітняг, хрэн**: *Гэты неразумны хрэн (ініага слова я не магу падабраць) лічыў, напэўна, што смерць чалавека – “перабольшванне жахаў”* [2, с. 142].

Многія з метафарычных намінацый ужываюцца з агульнамоўным пераносным значэннем: **зубр** ‘пра буйнога спецыяліста, уплывовую асобу ў якой-небудзь галіне дзейнасці’: — *Ведаю, — жартаўліва адказаў я. — Гэта тутэйшы “зубр”, помесь Наздрова...* [2, с. 63]; **каралева** ‘пра жанчыну, якая вылучаецца сярод іншых у якіх-небудзь адносінах, у якой-небудзь дзейнасці’: — *Каралева! Прыгажуня мая!* [2, с. 73].

Словы–назвы асоб часцей за ўсё ўжываюцца ў маўленні персанажаў або апавядальніка, таму маюць выразную эмацыянальную ацэнку – станоўчую або адмоўную: **гніда** *разм, пагард.* ‘пра гадкага, нікчэмнага чалавека’: — *Гніда вы! Рук толькі пэцкаць не хочацца* [2, с.168]; **цар** ‘той, хто ўзвышаецца над усімі сабе падобнымі ў якіх-небудзь адносінах’: *Цар лясных мясцін!* [2, с. 196].

Найбольшую цікавасць сярод метафарычных намінацый уяўляюць тыя, што рэалізуюць не зафіксаванае слоўнікам значэнне: **бабёр** ‘немалады мужчына’: — *А што, каб нам старыною трахнуць, як ты яшчэ дзяўчынкай са мною скакала? Падаруй старому бабру адзін танец, а там хоць і паміраць* [2, с. 73]; **бульдог** ‘пра жорсткага, нястрыманага ў пачуццях чалавека (пра Мураўёва)’: *І раптам я ўспомніў: гэта была надзіва смелая водведзь доктара Гааза, здаецца, Мураўёву, пасля якой нават гэты шалёны бульдог адчуў сябе нікавата* [2, с. 145]; **навук** ‘сквапны, прагны чалавек’: *Усе вы за грошы забіць чалавека гатовыя! Усе вы навукі* [2, с. 119]; **яшчар** ‘пра непрыемных людзей, падобных да якіх ужо няма’: — *Танцуюць. Чорт іх ведае што такое. Паноптыкум нейкі... дапатонныя яшчары* [2, с. 71]; **птушка** ‘новы незнаёмы чалавек’: — *А вы, напэўна, новы госць пані Яноўскай? Чуў я пра такую птушку. Добра спяваеце* [2, с. 112]; **кураня** ‘пра слабога, нязначнага чалавека’: — *Гэта табе не нашы блазны з курынымі душонкамі, гэта не кураня, гэта – мужчына* [2, с. 62]; **лябедзік** ‘зварот да мужчыны’: — *Гэй, лябедзікі! – крыкнуў інвалідам Дубатоўк* [2, с. 73].

З індывідуальна-аўтарскім значэннем ‘забойца, тайны грабёжнік’ ужываецца ў аповесці назоўнік **рыцар**: *Як свечка, палаў палац апошняга “рыцара”, рыцара начных разбораў і воўчага сонца* [2, с. 190]. Слоўнікі фіксуюць для гэтага слова пераноснае значэнне ‘пра смелага, ва ўсім бездакорнага чалавека’ з паметай *высокае*. Але ў аповесці назоўнік набывае выразную негатыўную афарбоўку.

Як правіла, толькі з незафіксаваным слоўнікам значэннем ужываюцца ў тэксце назвы неадусаўлёных прадметаў: слова **камячок (камьяк** ‘спіснуты, змяты або злеплены ў адно кавалак якой-небудзь мяккай, рыхлай масы’) у тэксце абазначае маленькае дзіця, немаўлятка: *26 кастрычніка 1870 года нарадзілася дачка мая, Надзея. Апошняе, дваццатае, наша калена, адзінае маё дзіця. Жорсткі лёс, здымі з нас свой праклён, няхай загінуць толькі дзевятнаццаць пакаленняў. Злітуйся з гэтага маленькага камячка* [2, с. 50]. Назоўнік **ступа** ‘драўляная або металічная пасудзіна, у якой таўкуць што-небудзь таўкачом’ ужываецца для абазначэння не надта разумнай жанчыны: *Тут такі чалавек, падэшвы якога ты не варта, які большае права мае жыць на зямлі, чым ты, ступа дурная* [2, с. 118].

Нярэдка індывідуальна-аўтарскае ўжыванне метафар падрыхтавана папярэднім кантэкстам. Так, напрыклад, адбываецца метафарызацыя назоўніка **цыганы**. Письменнік спачатку ўжывае метафару, а потым дае параўнанне, якое раскрывае яе значэнне. Апісваючы баль у Балотных Ялінах, апавядальнік хлэстка і едка высмейвае шляхту, якая туды прыязджае: — *А вось, бачыце, цыганы. “Цыганамі” ён назваў сапраўды дзіўную кампанію* [2, с. 55]. І потым падае падставу метафарызацыі: — *І сядзелі яны [паны – А.В.] на возе густа, як цыганы. І палог быў на чатырох палках, як у цыган* [2, с. 55].

Фарміраванне пераноснага значэння назоўніка **біч** ‘бізун, сплечены з дробных раменьчыкаў’ фарміруецца на аснове папярэдняга параўнання: *Пасля прыехала нейкая*

пажылая дама ў вельмі багатым колішнім аксамітным уборы, зараз даволі паношаным, у суправаджэнні худога, **як біч**, маладога чалавека з яўна халуўскім тварам. **Біч** пяхчотна прыціскаў яе локцік [2, с. 55].

Аказіянальнае значэнне слова **асінка** ‘чалавек, які апярэджае свой час’ можна зразумець у кантэксце некалькіх абзацаў. Спачатку Свеціловіч захапляецца маладой асінкай, якая стаіць адна сярод поля: - *Бачыце, **асінка** выбегла на поле. Чырвоная, засаромелася бедная дзяўчынка, - расчуленым голасам вымавіў Свеціловіч* [2, с. 129]. І потым узнікае супастаўленне чалавек – асінка: - *Ах, зямля мая! - уздыхнуў ён. - Дарагая мая, адзіная! Як жа ж ты дрэнна ставішся да тых **асінак**, якія папярод усіх выбягаюць на поле, на святло. Першай засыпле іх снегам зіма, зламае вецер. Не спяшайся, дурненькая! Куды там! Яна не можа* [2, с. 129].

У некаторых выпадках ужыванне моўных сродкаў з пераносным значэннем становіцца лейтматывам, які суправаджае амаль кожнае з’яўленне персанажа на старонках аповесці. Для характарыстыкі Бермана – упраўляючага Балотных Ялін – У.Караткевіч выкарыстоўвае аказіяналізм **лялёныш**: *Ён быў цудоўна выхаваны, гэты **лялёныш**, выхаваны ў духу правінцыяльнай шляхецкай гжэчнасці, якая смяшыць нас* [2, с. 42]. Гэта слова выразна матываецца словаўтваральнай асновай **лялька** ‘дзіцячая цацка ў выглядзе фігуркі чалавека, а таксама макет фігуры чалавека ці жывёлы для тэатральных прадстаўленняў’, якое ў тэксце аповесці набывае пераноснае значэнне. Пры першым знаёмстве з Берманам Беларэцкі звяртае ўвагу на падабенства ўпраўляючага з лялькай: *Твар яго, мяккі і пяхчотны, занадта мяккі для мужчыны трыццаці пяці год, быў румяны нежывым румянцам, **як на фарфоравай ляльцы**. І наогул ён быў занадта «лялечны»* [2, с. 42]. Далей на аснове параўнання **як на фарфоравай ляльцы** з’яўляецца перыфраза **лялечны чалавек**: *Лялечны чалавек, як мне здалося, вагаўся* [2, с. 49]. І далей з’яўляецца метафара, падрыхтаваная папярэднім кантэкстам: *Вусны фарфоравай **лялькі** прыемна крывіліся* [2, с. 105]. Слова **лялька** набывае ў тэксце значэнне ‘неспраўдны, няшчыры чалавек’.

Сэнсава набліжаецца да гэтай намінацыі і перыфраза **пастушок з табакеркі**: *Вялікія шэрыя вочы, доўгія вейкі, прамы носік, тонкія, прыемна складзеныя вусны. **Пастушок з табакеркі*** [2, с. 42].

Для Надзеі Яноўскай такім лейтматывам становіцца параўнанне яе з травой, што акрэсліваецца пры першым знаёмстве з гераіняй: ... *яна была слабай, **як сцяблінка палыну на мяжы*** [2, с. 21]. У сцэне балю аўтар выкарыстоўвае іншае параўнанне, тэматычна блізкае да папярэдняга: *Вы лічылі мяне нежывой, бледнай, бяскроўнай, **як парастак вяргіні ў падполлі**, але вы вынеслі мяне на свет, я так вам усім удзячна, вы такія добрыя* [2, с. 64]. На аснове гэтага параўнання ўзнікае метафара – **парастак** ‘кволая, слабая жанчына’: *Погляд стаў больш асэнсаваным і цікаўным да жыцця, хоць застарэлы жах па-ранейшаму ляжаў маскай на твары. Трошкі больш ажыўленым стала аблічча. Бледны **парастак** чамусьці пачынаў ажываць* [2, с. 120]; *Толькі я адзін бачыў, што ў **бледным парастку**, які рос у сутарэнні, зацэплілася, пакуль яшчэ непрыкметна, жыццё* [2, с. 120].

Назоўнік **парастак** ужываецца для апісання Надзеі Яноўскай, падкрэсліваючы ў ёй рысы слабасці, але нязломнасці. Таму невыпадковым становіцца і ўжыванне слова **сітняг** ‘травяністая расліна сямейства асаковых, якая расце пераважна па сырых, балоцістых месцах’ для намінацыі галоўнай гераіні: *Я ўсё яшчэ трымаў яе ў абдоймах, танюткі **сітняг**, без якога я, моцны, адразу зламаюся. Я трымаў яе, бо ведаў: пакінь – і яна ўпадзе* [2, с. 193].

Ужыванне аднолькавых намінацый для абазначэння розных дзеючых асоб з’яўляюцца дадатковым сродкам раскрыцця вобраза. Для намінацыі двух персанажаў аповесці пісьменнік выкарыстоўвае аднолькавыя намінацыі. Па-першае, гэтыя дзеючыя асобы з’яўляюцца цэзкамі – вартаўнік **Рыгор** і пан **Рыгор Дубатоўк**. Па-другое, пры характарыстыцы і аднаго і другога выкарыстоўваецца метафара **мядзведзь**. Сваё першае ўражанне ад знаёмства з Дубатоўкам Беларэцкі апісвае так: *Словам, сабакар, правінцыяльны **мядзведзь**, весялун і п’яніца — гэта адразу было бачна* [2, с. 58]. Далей у тэксце гэты назоўнік ужываецца і для намінацыі Рыгора: *Я зусім не думаў пра гэта, але не палічыў*

патрэбным пераконваць гэтага **мядзведзя** [2, с. 115]. У партрэтах персанажаў падкрэсліваюцца мядзведжыя рысы: *І ён [Дубатоўк – А.В.] з чароўнай мядзведжай грацыяй крутануўся на абацасах* [2, с. 59]; *Пабачыўшы нас, ён [Рыгор – А.В.] устаў, па-мядзведжы скасавурыўся і зручней узяўся за стрэльбу* [2, с. 124]. Аб'ядноўвае гэтых герояў вялікая фізічная сіла, і, на першы погляд, дабрыня і мужнасць. Аднак у фінале аповесці мы даведваемся, што Рыгор і Дубатоўк з'яўляюцца антыподамі, што і падкрэслена зменай намінацыі для Дубатоўка. На апошніх старонках твора аўтар выкарыстоўвае словы **ліс** і **лісіца**, якія традыцыйна называюць хітрага чалавека: — *Нічога не атрымаецца. Гэта хітры ліс* [2, с. 188]; — *А-ах, — прарыпеў зубамі Рыгор. — Забылі, што ў лісіцы ў нары заўжды другі ход ёсць* [2, с. 188].

Такім чынам, асабовыя намінацыі дазваляюць адначасова і стварыць партрэт героя, і перадаць адносіны да яго, і больш глыбока раскрыць характар персанажа.

Выбар намінацый дазваляе зразумець і асобу апавядальніка. Выбар экспрэсіўных ацэнчых найменняў дазваляюць гаварыць пра эмацыянальнасць Беларэцкага, зразумець яго сістэму каштоўнасцей. Выбар многіх намінацый абумоўлены, на наш погляд, і прафесіяй галоўнага героя. Сярод асабовых назоваў нярэдка сустракаюцца назвы міфічных і казачных персанажаў. Так, сваё захапленне незвычайнай прыгажосцю Яноўскай апавядальнік перадае цэлым шэрагам метафар: *Гэта была каралеўна-лебедзь, уладарка бурштынавага палаца, словам, чорт ведае што, толькі не даўняе брыдкае качанё* [2, с. 72]. Метафары **каралеўна-лебедзь**, **уладарка бурштынавага палаца**, **брыдкае качанё** ўзнікаюць на аснове параўнання Надзеі з казачнымі персанажамі. Такое бачанне лагічнае для фалькларыста Беларэцкага.

Увогуле у аповесці з пераносным значэннем дастаткова часта ўжываюцца найменні казачных персанажаў: **баба-яга** 'у казках славянскіх народаў: злая вядзьмарка, чараўніца': *Не хапала толькі бабы-ягі, якая ляжала б на дзвягтай цагліне і казалася: «Фу-фу, чалавечым духам тхне!» Але хутка з'явілася і яна* [2, с. 109]; **салавей-разбойнік**: *Свішча надта добра. Проста салавей-разбойнік: коні на калені падаюць* [2, с. 187]; **пачвара** 'казачная, страшная істота, звычайна вялікіх памераў': *Ці гучалі яны тады, калі я бачыў твар гэтай пачвары ў акне* [2, с. 78]. Частотным з'яўляецца выкарыстанне назваў чароўных фантастычных істот: **д'ябал** 'у рэлігійнай міфалогіі: злы дух, чорт, сатана, які прычыць богу': — *Д'ябал! - ледзь прахрыпеў ён. — Не трэба было нам звязвацца з табою* [2, с. 184]; **чорт** 'паводле забабонных уяўленняў: злы дух у вобразе чалавека, пакрытага чорнай шэрсцю, з рагамі, капытамі і хвастом; д'ябал': — *С-стой, ч-чорт, ч-чакай... Не ўц-цячэш, бан-дзюк, заб-бойца... Тр-рымайся, няўдалы...* [2, с. 55]; **дух** 'у міфалагічных і рэлігійных уяўленнях – бесцясная, звышнатуральная істота, якая прымае ўдзел у жыцці прыроды і чалавека', **здань** 'створаны ва ўяўленні вобраз таго, чаго ў сапраўднасці няма': *Надзея Яноўская стаяла і слухала нас. Але гэта была не яна, гэта была мара, лясны дух, казачная здань* [2, с. 72].

Такім чынам, метафарычны намінацыі, выкарыстаныя ў мастацкіх тэкстах, з'яўляюцца важным элементам стварэння вобраза героя: яны не толькі называюць персанаж, але характарызуюць і ацэньваюць яго. Выкарыстаныя ў твора асабовыя найменні дазваляюць больш глыбока зразумець вобраз не толькі таго, для каго выкарыстана намінацыя, але і таго, хто выкарыстаў тую ці іншую намінацыю.

Літаратура

1. Лисоченко Л.В. Высказывания с имплицитной семантикой / Л.В.Лисоченко. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовск. ун-та, 1992. – 160 с.
2. Караткевіч, У. Дзікае паляванне караля Стаха / У.Караткевіч // Збор твораў: у 8 Т. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1990. – Т. 7. – С. 5-197.